

KRZYSZTOF MIKULSKI ^{a,®} 0000-0002-9908-7606

^a Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu; Wydział Nauk Historycznych;
Instytut Historii i Archiwistyki; Katedra Historii Nowożytnej i Edytorstwa Źródeł,
ul. Władysława Bojarskiego 1, 87-100 Toruń, PL

[®] KMik@UMK.PL

WĄTKI WŁOCŁAWSKIE W BIOGRAFII MIKOŁAJA KOPERNIKA W kręgu legend i faktów historiograficznych

Słowa kluczowe: Mikołaj Kopernik, lata szkolne Kopernika, Kopernik i Chełmno, Kopernik i Włocławek, Łukasz Watzenrode, zegar słoneczny we Włocławku.

Streszczenie: Artykuł jest próbą zebrania funkcjonujących w literaturze hipotez dotyczących lat szkolnych Mikołaja Kopernika ze szczególnym uwzględnieniem tezy o jego nauce w szkole katedralnej we Włocławku i udziale w zbudowaniu zegara słonecznego na katedrze włocławskiej. Autor wskazuje na brak oparcia dla tych tez w przekazach źródłowych, funkcjonowanie ich jako swego rodzaju „faktu historiograficznego” (istniejącego tylko w historiografii), opartego na bardzo wątpliwych przesłankach faktograficznych (posiadanie przez wuja Kopernika Łukasza Watzenrode kanonikatu w kapitule włocławskiej), rozbudowywanego poprzez „piętrowe” mnożenie hipotez (teza o znajomości z Mikołajem Wódką, jego wpływie na astronomiczne zainteresowania Kopernika, współudziale Kopernika w budowie zegara słonecznego).

PROF. DR HAB. KRZYSZTOF MIKULSKI (1960–). Mgr (historia i archiwistyka, 1982, UMK, Toruń); dr nauk humanistycznych (historia, 1992, UMK, Toruń); dr hab. nauk humanistycznych (historia, 2000, UMK, Toruń); prof. nauk humanistycznych (2005). Dyrektor (2003–2006, 2019–) Instytutu Historii i Archiwistyki; kierownik Katedry Historii Nowożytnej i Edytorstwa Źródeł, UMK, Toruń. Prezes (2003–2012; 2015–) Polskiego Towarzystwa Historycznego. Prezes (2008–) Towarzystwa Miłośników Torunia.

W związku z przypadającą w 2023 roku 550. rocznicą urodzin Mikołaja Kopernika nastąpił swego rodzaju renesans zainteresowania nie tylko dziełem wielkiego uczonego, ale też różnymi aspektami jego życia. Jednym z najbardziej tajemniczych elementów, kryjących się w tym przedmiocie badań, są lata szkolne astronoma – przed jego wyjazdem na studia do Krakowa. Nie zachowały się żadne źródła, które pozwoliłyby rozwiązać ten problem jednoznacznie. Pozwoliło to biografom astronoma na stawianie różnych hipotez, mniej lub bardziej prawdopodobnych, wskazujących na ewentualne początki edukacji Kopernika.

Warto w tym miejscu podkreślić, że lata szkolne Kopernika musiały przypadać na okres między ok. 1480, kiedy osiągnął 7 lat, i 1491 r., kiedy miał 18 lat i wyjechał na studia do Krakowa. O ile czas rozpoczęcia nauki nie wzbudzał poważniejszych kontrowersji wśród badaczy, to wiek, w którym Kopernik wyjechał do Krakowa, powodował już pewne wątpliwości. Młodzieńcy bowiem w tym czasie kończyli naukę w zakresie *trivium* i niezbędnych do podjęcia dalszej edukacji elementów *kwadriwium* w wieku ok. 14–16 lat i w tym czasie rozpoczynali studia uniwersyteckie. W przypadku Kopernika wyjazd na studia nastąpił więc o dwa lub nawet cztery lata później, niż wskazywała na to „norma”. Jeszcze poważniejsze kontrowersje budził w literaturze wiek, w którym studia w Krakowie podjąć miał brat Mikołaja Kopernika – Andrzej. Według Karola Górskiego, który za Leopoldem Prowe uznał Andrzeja za najstarsze dziecko w rodzinie Mikołaja (ojca) i Barbary Koperników, rozpoczął on studia w wieku 24–26 lat. Bardzo pouczająca była próba wyjaśnienia tego problemu przez Górskiego: „Co robił w ciągu owych 8 lat między śmiercią ojca a zapisaniem się na uniwersytet – nie wiadomo. Na pewno jednak synowie mieszczan po krótkiej nauce w szkole pomagali w zawodzie rodzicom. Należy więc przypuszczać, że Andrzej trudnił się handlem – ze słabym widocznie rezultatem, jeśli zapisał się na uniwersytet i obrał karierę duchowną. Nauka przychodziła mu niełatwo, skoro nie był już młody”¹. Zasłużony historyk zbudował w ten sposób nieopartą na źródłach „wielopiętrową” hipotezę, która okazała się chybiona. W swoich pracach udowodniłem ponad wszelką wątpliwość, że kolejność wymieniania dzieci Koperników w źródle, na którym oparł się najpierw Prowe, a potem Górski, była alfabetyczna, a nie chronologiczna, a w kilku wzmiankach,

¹ K. Górski, *Mikołaj Kopernik. Środowisko społeczne i samotność*, wyd. 2, Toruń 2012, s. 79–80.

w których bracia (Mikołaj i Andrzej) wystąpili razem, zawsze jako pierwszy (a więc starszy!!!) występował Mikołaj². Przy uwzględnieniu takiego rozwiązania okazuje się, że Andrzej musiał być młodszy od Mikołaja o co najmniej dwa lata i jego wyjazd na studia w Krakowie nastąpił, gdy skończył właśnie 16 lat, czyli w wieku jak najbardziej „poprawnym”. Przy okazji wniosek ten obalał wiele mitów wprowadzonych przez Karola Górskiego do biografii Kopernika – o rzekomym mniejszym wsparciu Andrzeja przez wuja, biskupa Łukasza Watzenrode, i wyraźnym faworyzowaniu „młodszego” Mikołaja w promowaniu na godności kościelne, przy wyjeździe na studia we Włoszech itp. Jedynym problemem, który w świetle tych ustaleń pozostał do rozwiązania, był późniejszy, odbiegający o 2–4 lata od „normy” wyjazd na studia starszego z braci, czyli Mikołaja.

W tym miejscu możemy już ograniczyć nasze dociekanie wyłącznie do lat i miejsca nauki szkolnej przyszłego astronoma. Najbardziej „naturalnym” miejscem rozpoczęcia nauki szkolnej przez Kopernika był Toruń. Przy kościele parafialnym św. Janów funkcjonowała w tym czasie szkoła, która dawała licznym uczniom, pochodzącym z tego dużego i zamożnego miasta, szansę na kontynuację nauki na uniwersytetach w Krakowie, Lipsku itd. bez konieczności pogłębiania wiedzy w innych ośrodkach. W latach 1419–1525 na studia wyjechało z Torunia co najmniej 280 synów mieszczańskich. Do szkół tego typu uczęszczali młodzieńcy w wieku 7–15 lat, ale często kontynuowali oni naukę dłużej, np. do 18 roku życia. Kopernik mógł rozpocząć naukę w tej szkole ok. 1480 r. i uczęszczać do niej co najmniej do 1488 r., a może nawet do 1491 r. Leopold Prowe opowiedział się w swojej biografii Kopernika za takim właśnie rozwiązaniem³. Sugerowało to jednak, że Mikołaj Kopernik musiał uczyć się w tej szkole o kilka lat dłużej, niż wymagał tego program nauczania *trivium*. Znaczna liczba studentów pochodzących z Torunia, którzy niewątpliwie rozpoczynali swoją edukację w rodzinnym mieście, sugeruje, że nauczanie w szkole mogło obejmować też wstępny program *quadrivium*. Może dla wsparcia tezy o nauce Kopernika wyłącznie w Toruniu można byłoby dorzucić hipotezę, że młodzieniec ów, jako zdolniejszy od swych rówie-

² K. Mikulski, *Mikołaj Kopernik. Środowisko społeczne, pochodzenie i młodość*, Toruń 2015, s. 310–311; tenże, *O starszeństwie dzieci w rodzinie Koperników, czyli jak Bornbach sprowadził historyków na manowce*, w: *Memoria vita. Studia historyczne poświęcone pamięci Izabeli Skierskiej (1967–2014)*, red. G. Rutkowska, A. Gąsiorowski, Warszawa – Poznań 2015, s. 653–666.

³ L. Prowe, *Nicolaus Copernicus*, Bd. 1, Berlin 1883, s. 109–116.

śników, prowadził przez kilka ostatnich lat szkolnych zajęcia z młodszymi uczniami jako *grosse schüller*⁴?

Właściwie wszyscy biografowie Kopernika, poza Leopoldem Prowe, opowiadali się w swoich pracach za kontynuowaniem nauki szkolnej przez Kopernika poza Toruniem. Zanim przejdę do kwestii ewentualnej edukacji Kopernika w szkole katedralnej we Włocławku, przyjrzyjmy się innej, lansowanej w historiografii koncepcji – jego nauce w szkole chełmińskiej, prowadzonej przez Braci Wspólnego Życia. Jako pierwszy tezę taką wysunął Franz Hipler w 1868 r.⁵, potem Henryk Barycz⁶, a rozwinął następnie Zenon Hubert Nowak⁷.

W 1473 r. w Chełmnie otworzyli swoją szkołę Bracia Wspólnego Życia, którzy przybyli tam ze Zwolle (dzisiejsza Holandia). Bracia nie prowadzili szkoły, do nauczania zatrudniali świeckich nauczycieli. Sami zakładali konwikty (internaty) dla uczącej się młodzieży, dzięki czemu uzyskiwali na jej wychowanie znaczący wpływ. Kopernik mógł trafić do szkoły chełmińskiej ok. 1488 r. Do tego czasu musiał skończyć już edukację w szkole toruńskiej, która trwała zapewne 7–8 lat (1480–1488). Szkoła chełmińska cieszyła się wówczas wielką renomą. W 1489 roku zakonnicy otrzymali od rady miejskiej Chełmna potwierdzenie dotychczasowych przywilejów i przedłużenie umowy na dalsze 30 lat. Do szkoły chełmińskiej przybywali uczniowie nawet z odległych Niderlandów. W latach 1486–1491 uczył się tam Jan Kampen z Amsterdamu. Wiadomo, że w 1487 r. funkcję prokuratora (zarządcy konwiktu) pełnił Marcin z Moguncji, a opiekę nad uczniami mogli sprawować też inni znani ze źródeł zakonnicy: Jan Westerwolde, Alard Kalkar, Gerard z Amersfoortu, Wawrzyniec Crützburg, znany tylko z imienia Paweł. Uczniowie byli przyjmowani do szkoły w wieku 9–18 lat. W konwiktach panowała surowa dyscyplina. Dzień zaczynał się o godzinie 5.00, a kończył o 20.00. Nauka trwała cztery godziny. Pozostały czas wypełniały modlitwy oraz msze poranne i nieszpory. Po południu, między 15.00 a 16.00, uczniowie przyswajali wiedzę uzyskaną na lekcjach. Nauka w takiej szkole nie miała może wielkiego wpływu na rozwój naukowy Kopernika, jeśli jednak rzeczywiście był jej uczniem, niewątpliwie

⁴ Mikulski, *Mikołaj Kopernik*, s. 323–331.

⁵ F. Hipler, *Nikolaus Kopernikus und Martin Luther*, Braunsberg 1868, s. 12–14.

⁶ H. Barycz, *Mikołaj Kopernik, wielki uczyony Odrodzenia*, Warszawa 1953, s. 19.

⁷ Z.H. Nowak, *Mikołaj Kopernik jako uczeń szkoły św. Jana w Toruniu i studium partykularnego w Chełmnie*, „Rocznik Muzeum w Toruniu”, 10(2001), s. 21; tenże, *Czy Mikołaj Kopernik był uczniem szkoły toruńskiej i chełmińskiej?*, „Zapiski Historyczne”, 38(1973), s. 469–471.

wpłynęła na kształtowanie się jego osobowości⁸. Warto też odnotować, że szkołę tę wspierał przez pewien czas sam biskup Łukasz Watzenrode⁹. Może była to forma gratyfikacji za wysiłek włożony w edukację moralną jego siostrzeńców, bo zapewne również młodszy brat, Andrzej, podlegał temu samemu procesowi kształcenia.

Na poparcie tezy o kontynuowaniu nauki w szkole chełmińskiej można też przytoczyć kolejne poszlaki. Z miastem tym, a konkretnie z tamtejszym klasztorem żeńskim, związana była rodzina matki i babki astronoma. Opatkami tego klasztoru były kolejno ciotka Kopernika Katarzyna Peckaw i jego siostra Barbara. Możliwe, że w jego murach kolejne dwie bliskie Kopernikowi kobiety (jego babka Katarzyna Watzenrode, z d. Rusop, i jej córka, a matka astronoma Barbara Kopernik) dożywały kresu swego ziemskiego bytowania. Jeśli bowiem przyjmiemy, że Barbara Kopernik zmarła ok. 1495 r., to co najmniej od 1485 r. musiała przebywać poza Toruniem, gdyż jako właściciele kamienicy rodzinnej przy Rynku z domem tylnym przy ul. Szczytnej wymieniane są jedynie jej dzieci¹⁰. W 1491 roku wuj zapewne uznał, że obaj bracia uzyskali już wystarczającą wiedzę, by śladem swoich przodków podążyć do Krakowa i podjąć tam studia na sławetnej Akademii¹¹.

Na marginesie niejako warto zaznaczyć, że z rodziną Kopernika i szkołą chełmińską związany był też, ale w późniejszym nieco czasie, znany humanista Hieronim Gürtler von Wildenberg (1465–1548), pochodzący ze Złotoryi na Śląsku, określane też jako Aurimontanus. Przed 1504 r. był profesorem w tej szkole, a potem (ok. 1520 r.) został lekarzem w Toruniu. Może efektem wcześniejszych kontaktów z rodziną Kopernika w Chełmnie był fakt, że to właśnie on nabył 5 VII 1521 r. dom Koperników przy Rynku 36 w Toruniu od siostry Mikołaja Barbary, opatki benedyktynek w Chełmnie¹².

⁸ Z.H. Nowak, *Kultura umysłowa Prus Królewskich w czasach Kopernika*, w: *Mikołaj Kopernik i jego czasy*, Toruń 2013, s. 30–36.

⁹ H. Schmauch, *Die Jugend des Nicolaus Kopernikus*, w: *Kopernikus-Forschungen*, hrsg. v. J. Papritz, H. Schmauch, Leipzig 1943, s. 110 (*Deutschland und der Osten. Quellen und Forschungen zur Geschichte ihrer Beziehungen*, Bd. 22).

¹⁰ Archiwum Państwowe w Toruniu (APT), Akta miasta Torunia (AmT), Księgi i akta, Kat. II, dz. IX, sygn. 4, s. 58.

¹¹ Informacje o szkole chełmińskiej i powiązaniach rodziny Kopernika z klasztorem żeńskim w Chełmnie pokrywają się z treścią zamieszczoną w pracy: Mikulski, *Mikołaj Kopernik*, s. 332–333.

¹² APT, AmT, Księgi i akta, Kat. II, dz. IX, sygn. 5, k. 64v.

Tezę o kontynuowaniu przez Kopernika nauki we Włocławku wysunął jako pierwszy ks. Stanisław Chodyński¹³. W swojej monografii szkoły katedralnej pisał: „Uczyło się w szkole włocł. wielu z mieszczan, dość tu zamożnych, i wielu ze szlachty, szczególnie krewniacy kanoników, przebywający przy swoich stryjach lub wujach i przez nich wychowywani. Do tych mógł należeć Mikołaj Kopernik: wuj jego Łukasz Weisselrode, potem bp. warmiński, był prepozytem katedry włocł. do 1490 r., i tu mieszkał”¹⁴.

Tak ogólnie i ostrożnie sformułowana teza została poważnie już rozbudowana przez Ludwika Antoniego Birkenmajera. Warto dla zobrazowania procedury myślowej tego autora przytoczyć cały passus jego wypowiedzi na temat nauki Kopernika we Włocławku: „Przyszły nasz astronom utracił ojca mając zaledwie dziesięć lat życia. Brat jego matki Łukasz Waczenrode, podówczas kanonik przy katedrze włocławskiej (*Vladislavia*), później kanonik archikatedry gnieźnieńskiej, a wreszcie, od 1489 r. biskup i pan jakby udzielny warmiński, zajął się wdową i osieroconymi siostrzeńcami, Andrzejem i Mikołajem. Wkrótce potem tak siostrę, jak i obydwóch siostrzeńców przeniósł on z Torunia do swojej rezydencji kanonickiej w stolicy Kujaw, do Włocławka, gdzie podówczas, a także przedtem, istniała wyborna i najlepszą reputacją ciesząca się szkoła katedralna, będąca jedną z «kolonij» *Almae Matris*, t.j. Uniwersytetu krakowskiego. W tych samych zabudowaniach katedralnej szkoły kujawskiej, na dworze biskupa, wszechstronnie wykształconego Piotra z Bnina Moszyńskiego, zgromadzali się, jak wiadomo, podówczas, na uczone *convivia* wcześni już przedstawiciele renesansu nauk i sztuk w Polsce, a więc osobistości takie, jak ów sławny humanista «wygnaniec», Filip Buonacorsi da San Gimignano, zwany Kallimachem, jak ukochany jego uczeń «ser Mattia», Drzewicki, wkrótce potem sekretarz królewski, jak uczony archipresbyter krakowski Jan Heidecke, humanistycznie zwany Minca, jak wielostronny dr. Jakób Bokszyca, równocześnie teolog, filozof, kanonista i lekarz, świeżo wróciwszy z pielgrzymki do Ziemi świętej, jak sam kanonik Łukasz, nie tak dawno przedtem profesor dekretaljó w uniwersytecie w Boionji, a teraz najzaufańszy powiernik politycznych planów Kallimacha, jak wreszcie ów gorący lubownik astronomji – i astrologji – Mikołaj Wódka z Kwidzynia,

¹³ [S. Chodyński], *O dziełach M. Kopernika krótka wzmianka*, „Przegląd Katolicki”, 37(1899), nr 18, s. 276; tenże, *Szkoła katedralna włocławska. Szkic historyczny na podstawie akt kapitułnych skreślony*, Włocławek 1900, s. 75; tenże, *Katalog prałatów i kanoników włocławskich*, [Włocławek 1914], s. 564–565 (rps w ArDWł).

¹⁴ Tenże, *Szkoła katedralna*, s. 75.

MIKOŁAJ
KOPERNIK
1473-1543

w gwarze humanistycznej zwany Abstemius, medycyny doktor, także niezbyt dawno przedtem, profesor «sztuki» gwiazdziarskiej na uniwersytecie bolońskim, a teraz Łukasza Waczenrode konfrater-kanonik przy tej samej katedrze, nie wspominając już o innych osobistościach mniej znanych. W tej to szkole «kanoników wrocławskich», która dostatnio dawała przygotowanie do wyższych kursów uniwersyteckich, przepędzili obadwaj bracia Kopernikowie lat kilka i w niej to właśnie, młodszy z nich Mikołaj, dzięki częstemu obcowaniu z drem Mikołajem Wodką-Abstemiusem, uczuł się powabami astronomji pociągniętym w tym stopniu, iż odtąd już na zawsze pozostał jej wiernym adeptem i miłośnikiem”. Poza już niepodważanym przez autora faktem nauki i kontaktów z Mikołajem Wódką dorzucił Birkenmajer też swoje zdanie w kwestii przypisywanego Kopernikowi zegara słonecznego: „Według dawnej, a uporczywie po dziś dzień utrzymującej się tradycji miejscowej, miał Kopernik, mieszkając niegdyś w Włocławku, wspólnie z drugim jeszcze uczonym, sporządzić ów, dochowany dotychczas na południowej ścianie katedry wrocławskiej, dość kunsztowny kompas, t.j. zegar słoneczny. Może nie będzie nazbyt ryzykownym nasz domysł, iż ów «drugi jeszcze uczony» to nie kto inny, jeno właśnie dr Mikołaj Wodka-Abstemius, rodem z Kwidzyna, kanonik-lekarz kapituły tamtejszej, a zarazem jedyny podówczas w stolicy Kujaw przedstawiciel astronomji. Gorliwe, w latach nieco wcześniejszych uprawianie przez Abstemiusa gnomoniki astronomicznej musi nas jeszcze bardziej utwierdzić w takim przekonaniu”¹⁵.

Tezy te w nieco zmodyfikowanej postaci powtórzył Jeremi Wasiutyński. Zaraz na początku swego wywodu o nauce młodych Koperników we Włocławku badacz ten wysunął kilka nie do końca prawdziwych albo wręcz fałszywych tez. Uznał, że w sierpniu 1485 r. matka Kopernika Barbara sprzedała „jakiś dom *uff der Schildergasse, czwischen Schoenfelten Durchfort vnde her Niclos Koppernigk, dem Got genade, nachgelassenen Kinder buden gelegen*”¹⁶. Kontrakt taki rzeczywiście miał miejsce, tyle że sprzedającą dom przy ul. Szczytnej 7 była Małgorzata Haneman, a kupującym mosiężnik Bartusz. Dom ten sąsiedował jedynie z budą (oficyną) wraz z wjazdem (dziś Szczytna 9), wchodzącą w skład parceli przy Rynku 36, należącej nadal do dzieci nieżyjącego już Mikołaja

¹⁵ L.A. Birkenmajer, *Mikołaj Kopernik jako uczony, twórca i obywatel*, Kraków 1923, s. 8–12. Tezy te powtórzył w innym swoim opracowaniu: tenże, *Mikołaj Wodka z Kwidzyna zwany Abstemius, lekarz i astronom polski XV-go stulecia*, Toruń 1926, s. 100–107, 124.

¹⁶ J. Wasiutyński, *Kopernik twórca nowego nieba*, wyd. 2, Toruń 2007, s. 40–42.

Kopernika (ojca astronoma)¹⁷. Zastanawiające jest przy tym pominięcie wdowy po Koperniku Barbary. Może to sugerować, że już wówczas Barbara Kopernik z d. Watzenrode nie przebywała w Toruniu. Pewniejszym jednak miejscem jej pobytu w tym czasie był klasztor benedyktynek w Chełmnie (gdzie opatką była jej przyrodnia siostra), a nie Włocławek. Wskazanie jako właścicieli budy dzieci Koperników sugeruje z kolei, że musiały przebywać w Toruniu, może poza najstarszą Barbarą, oddaną też do klasztoru w Chełmnie. Brak wśród właścicieli budy Bartłomieja Gertnera sugeruje też, że druga z siostr astronoma Katarzyna była jeszcze w tym czasie niezamężna.

Wasiutyński nie bierze pod uwagę takich możliwości i uznaje, że Mikołaj i Andrzej Kopernikowie musieli już wówczas uczyć się we Włocławku, referując dalej tezy Birkenmajera, ale zachowując pewną ostrożność. Wasiutyński wskazuje jedynie na możliwość poznania się na biesiadach u biskupa Opalińskiego Łukasza Watzenrodego i Kallimacha, ale milczy o wpływie Mikołaja Wódki na ewentualne rozbudzenie zainteresowań Kopernika astronomią, a nawet nie wspomina o jakichkolwiek między nimi kontaktach¹⁸.

Tezę o pobycie Kopernika we Włocławku odrzucił zdecydowanie Karol Górski. Uznał on, że Watzenrode przebywał we Włocławku bardzo rzadko i nie miał tam stałego zamieszkania, a tym samym nie było możliwe, by mieszkała tam z nim jego owdowiała siostra Barbara z synami. Badacz odrzucił też tezę o udziale Kopernika w budowie czy fundacji zegara słonecznego, sugerując jego powstanie w końcu XVI wieku¹⁹.

Tezę o kontaktach Kopernika z Mikołajem Wódką, a tym samym o nauce astronoma we Włocławku, próbował odnowić Mieczysław Markowski²⁰. W tym wypadku warto zacytować obalającą jego pogląd polemikę, zawartą w wydanej w 2023 roku znakomitej monografii Mariana Chachaja o studiach Kopernika: „Pogląd ten, odrzucony przez następnych badaczy, usiłował odnowić Mieczysław Markowski, oświadczając w 1986 r.: «Odnaleziony ostatnio w Wiedniu rękopis sugeruje natomiast przypuszczenie, że nauczycielem Kopernika przed rozpoczęciem studiów

¹⁷ APT, AmT, Księgi i akta, Kat. II, dz. IX, sygn. 4, s. 58.

¹⁸ Wasiutyński, *Kopernik*, s. 42.

¹⁹ K. Górski, *Dom i środowisko rodzinne Mikołaja Kopernika*, w: *Mikołaj Kopernik i jego czasy*, Toruń 2013, s. 160–161.

²⁰ M. Markowski, *Piętnastowieczna filozofia krakowska a geneza kopernikanizmu*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, 36(1986), nr 1–2, s. 24.

uniwersyteckich był Mikołaj Wodka z Kwidzyna (zm. przed 6 I 1495) [...] Od 1485 r. przebywał on we Włocławku, gdzie jego uczniem i spadkobiercą jednego z jego rękopisów o treści filozoficznej i astronomicznej stał się Kopernik [...]».

Powołał się przy tym na rękopis z Biblioteki Narodowej w Wiedniu (sygn. 4007). Nie ulega wątpliwości, że Markowski miał na myśli opracowany przez siebie krótki opis tego rękopisu opublikowany kilkanaście lat wcześniej. Badacz odnalazł na początku tego kodeksu tekst wpisany ręką Wodki, a następnie poniżej wpisy innych osób, m.in. Executor plebanus de Thorun et Nyaradtew (?), po którym uwiecznił się nowy właściciel rękopisu: Magistri Nicolai de Thorun (?). Tymczasem Markowski nie uwzględnił faktu, że kilkadziesiąt lat wcześniej wiedeński manuskrypt był przedmiotem szczegółowych badań Ludwika Antoniego Birkenmajera, który powiązał występujące tam wpisy ze środowiskiem węgierskim. I tak odczytał nazwisko plebana: Executor plebanus de Ther... et Nyaradtew et de Karach(onfalva), a ostatni podpis jako: Magistri Nicolai de Cho [...]. Przytoczone fakty nie pozwalają na powiązanie wiedeńskiego rękopisu z postacią Kopernika²¹.

Bardzo niejednoznaczne stanowisko wobec pobytu i nauki Kopernika w szkole włocławskiej zajmował też ks. Witold Kujawski, uprzedzając w pewnym sensie swój stosunek do analizowanego zagadnienia w tytule artykułu *Domniemane związki Mikołaja Kopernika z Włocławkiem*²². Autor ten przeanalizował m.in. dokładniej obecność Łukasza Watzenrode na posiedzeniach kapituły włocławskiej w latach 1478–1489. Stwierdził jego obecność na tych posiedzeniach sześciokrotnie, z tego cztery razy w latach 1479–1482, i jedynie dwukrotnie później w 1484 i 1485 r. Poprawił w ten sposób statystykę obecności wuja astronoma w stosunku do ustaleń Górskiego (ten sugerował obecność Watzenrodego tylko na 4 posiedzeniach) i wśród różnych wniosków, jakie z tej frekwencji mogą wynikać, wskazał też na przypuszczenie ks. Chodyńskiego o możliwym pobycie owdowiałej siostry kanonika z synami we Włocławku. Bardziej stanowczy był wniosek Kujawskiego o autorstwie zegara słonecznego, który miał być według niego dziełem Mikołaja Wódki, „a młody Mikołaj Kopernik mógł mu najwyżej w tym [dziele] towarzyszyć”.

²¹ M. Chachaj, *Mikołaja Kopernika czasy studenckie. Kraków, Bolonia, Rzym, Padwa i Ferrara (1491–1503). Miejsca – ludzie – książki*, Toruń 2023, s. 29–30.

²² W. Kujawski, *Domniemane związki Mikołaja Kopernika z Włocławkiem*, StWł, 16(2016), s. 305–313.

W świetle przytoczonych opracowań trudno znaleźć jakiegokolwiek „mocne” argumenty wskazujące na pobyt i naukę Kopernika w szkole włocławskiej. Jediną przesłanką łączącą astronoma z tą szkołą jest fakt zasiadania jego wuja Łukasza Watzenrode w kapitule włocławskiej w latach 1478–1489. Już jednak analiza jego obecności na posiedzeniach tej kapituły po 1483 r., a więc po śmierci ojca Kopernika, kiedy możliwa była przeprowadzka wdowy z synami do Włocławka, poważnie podważa poprawność stawiania takiej tezy.

Przyjąć też można, że przed 1489 r., a może nawet przed 1491 r., bezpośrednią opiekę nad osieroconymi dziećmi Mikołaja Kopernika (Katarzyną, Mikołajem i Andrzejem) sprawował ich inny wuj Tylman von Allen, mieszkający w Toruniu i posiadający wystarczająco wysoką pozycję i majątek, by zatroszczyć się o los siostrzeńców i siostrzenicy swojej żony Krystyny. Mikołaj Kopernik, późniejszy uczony, musiał rozpocząć naukę w szkole jeszcze za życia swojego ojca w Toruniu i nie było żadnych powodów, by ją przerwał zaraz po jego śmierci. Łukasz Watzenrode nie miał możliwości sprawowania bezpośredniej opieki nad siostrzeńcami przede wszystkim z tego powodu, że nie przebywał po 1483 r. we Włocławku stale, a raczej podróżował wraz z arcybiskupem Oleśnickim po kraju i zapewne częściej pomieszkiwał w Gnieźnie czy w Łowiczu, a nawet w Krakowie, niż we Włocławku. W tym ostatnim potwierdzono jego pobyt po 1483 r. jedynie dwa razy. Matka Kopernika mogła spędzić ostatnie lata swojego życia poza Toruniem, ale bardziej prawdopodobny jest jej pobyt w Chełmnie u siostry przyrodniej Katarzyny Peckaw, niż we Włocławku, gdzie jej brat po 1483 r. – jak już to stwierdzono wyżej – przebywał jedynie sporadycznie.

Podobnie niewiarygodna i raczej niezastępowalną na poważniejsze traktowanie jest legenda o udziale Mikołaja Kopernika w budowie (fundacji) zegara słonecznego z katedry włocławskiej. Przede wszystkim jest to niemożliwe ze względu na jego młody wiek i brak jakiegokolwiek dowodów na bezpośrednie kontakty z Mikołajem Wódką. Ten ostatni przebywał od 1485 r. (ew. od 1483 r.) nie we Włocławku ale raczej w Raciążku czy w Wolborzu, jako lekarz biskupa, a kanonikiem włocławskim został dopiero w 1491 r. I dopiero wtedy mógł ewentualnie ufundować (zbudować?) rzeczony zegar słoneczny i to tylko pod warunkiem, że możliwe jest datowanie jego powstania na koniec XV w. Dla porządku warto tu wspomnieć, że jesienią 1491 r. Mikołaj Kopernik był już w Krakowie.

WŁOCŁAWEK THREADS IN THE BIOGRAPHY OF NICOLAUS COPERNICUS

In the circle of legends and historiographic facts

Keywords: Nicolaus Copernicus, school years of Copernicus, Copernicus and Chełmno, Copernicus and Włocławek, Łukasz Watzenrode, sundial in Włocławek.

Abstract: The article is an attempt to collect hypotheses about the school years of Nicolaus Copernicus functioning in the literature, with particular emphasis on the thesis about his education at the cathedral school in Włocławek and his participation in the construction of the sundial at the Włocławek cathedral. The author points to the lack of support for these theses in the source records, their functioning as a kind of “historiographic fact” (existing only in historiography), based on very dubious factual premises (Uncle Copernicus Łukasz Watzenrode having a canonry in the Włocławek chapter), expanded by multiplication of hypotheses (the thesis about the acquaintance with Mikołaj Wódka, his influence on Copernicus’s astronomical interests, Copernicus’ participation in the construction of the sundial).

BIBLIOGRAFIA

- Archiwum Państwowe w Toruniu, Akta miasta Torunia, Księgi i akta, Kat. II, dz. IX, t. 4, 5.
- Barycz H., *Mikołaj Kopernik, wielki uczony Odrodzenia*, Warszawa 1953.
- Birkenmajer L.A., *Mikołaj Kopernik jako uczony, twórca i obywatel*, Kraków 1923.
- Birkenmajer L.A., *Mikołaj Wódka z Kwidzyna zwany Abstemiusz, lekarz i astronom polski XV-go stulecia*, Toruń 1926.
- Chachaj M., *Mikołaja Kopernika czasy studenckie. Kraków, Bolonia, Rzym, Padwa i Ferrara (1491–1503). Miejsca – ludzie – książki*, Toruń 2023.
- Chodyński S., Katalog prałatów i kanoników włocławskich, [Włocławek 1914], (rps w ArDWł).
- [Chodyński Stanisław], *O dziełach M. Kopernika krótka wzmianka*, „Przegląd Katolicki”, 37(1899), nr 18, s. 275–276.
- Chodyński S., *Szkoła katedralna włocławska. Szkic historyczny na podstawie akt kapitulnych skreślony*, Włocławek 1900.
- Górski K., *Dom i środowisko rodzinne Mikołaja Kopernika*, w: *Mikołaj Kopernik i jego czasy*, Toruń 2013, s. 139–175.
- Górski K., *Mikołaj Kopernik. Środowisko społeczne i samotność*, wyd. 2, Toruń 2012.
- Hipler F., *Nikolaus Copernikus und Martin Luther*, Braunsberg 1868.
- Kujawski W., *Domniemane związki Mikołaja Kopernika z Włocławkiem*, StWł, 16(2016), s. 305–313.

- Markowski M., *Piętnastowieczna filozofia krakowska a geneza kopernikanizmu*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, 36(1986), nr 1–2, s. 23–37.
- Mikulski K., *O starszeństwie dzieci w rodzinie Koperników, czyli jak Bornbach sprowadził historyków na manowce*, w: *Memoria vita. Studia historyczne poświęcone pamięci Izabeli Skierskiej (1967–2014)*, red. G. Rutkowska, A. Gąsiorowski, Warszawa – Poznań 2015, s. 653–666.
- Mikulski K., *Mikołaj Kopernik. Środowisko społeczne, pochodzenie i młodość*, Toruń 2015.
- Nowak Z.H., *Czy Mikołaj Kopernik był uczniem szkoły toruńskiej i chełmińskiej?*, „Zapiski Historyczne”, 38(1973), s. 461–485.
- Nowak Z.H., *Kultura umysłowa Prus Królewskich w czasach Kopernika*, w: *Mikołaj Kopernik i jego czasy*, Toruń 2013, s. 17–91.
- Nowak Z.H., *Mikołaj Kopernik jako uczeń szkoły św. Jana w Toruniu i studium partykularnego w Chełmnie*, „Rocznik Muzeum w Toruniu”, 10(2001), s. 19–23.
- Prowe L., *Nicolaus Copernicus*, Bd. 1, Berlin 1883.
- Schmauch, *Die Jugend des Nicolaus Kopernikus*, w: *Kopernikus-Forschungen*, hrsg. v. J. Papritz, H. Schmauch, Leipzig 1943, s. 100–131 (*Deutschland und der Osten. Quellen und Forschungen zur Geschichte ihrer Beziehungen*, Bd. 22).
- Wasiutyński J., *Kopernik twórca nowego nieba*, wyd. 2, Toruń 2007.